

УДК 327.5

СПЕЦИФІКА КРИЗ У СЕРЕДОВИЩІ МІЖНАРОДНИХ ВЗАЄМОДІЙ XX – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XXI СТ.

Христина Юськів

*Національний університет «Львівська політехніка»,
вул. Ст. Бандери, 12, м. Львів, Україна, 79013,
e-mail: tuno4ka@gmail.com*

Акцентовано увагу на небезпечності міжнародних криз, які можуть стати дестабілізуючим чинником не тільки для акторів, що безпосередньо беруть участь у них, а й для всієї міжнародної системи. Кризи можуть становити загрозу переважно для установ, що вже сформувались, і назавжди змінити розподіл влади. Поняття «криза» – доволі розпливчате. Воно є причиною не тільки суспільної дискусії, його досліджують і в політичній науковій літературі.

Незважаючи на постійне використання, загальноприйнятого визначення поняття кризи не існує. Головна мета нашого дослідження – представити різні погляди на міжнародні кризи, отримати уявлення про сильні та слабкі сторони висвітлення визначення кризи в літературі, отримати уявлення про процес міжнародного антикризового управління. Використовуючи широкий спектр загальнонаукових та спеціальних наукових методів, головну увагу акцентовано на дослідження і порівняння декількох відомих хвиль міжнародних криз в історичному контексті XX століття.

Ключові слова: криза; міжнародна криза; зовнішня політика; хвиля кризи; антикризове управління.

Постановка та актуальність теми дослідження. Вибір теми статті зумовлений потребою аналізу політичних криз, які зачіпають основу світової політичної системи – національні держави. Зовнішньополітичні кризи обумовлені міжнародними суперечностями і конфліктами та зачіпають відразу декілька держав, що залишаються в сучасному світі головними учасниками міжнародних відносин. Важливо пам'ятати, що кризи можуть бути дестабілізуючим чинником та становити загрозу не тільки для акторів, які безпосередньо беруть участь у них, а й для всієї міжнародної системи.

Аналіз останніх публікацій. Зазначену проблему у своїх працях досліджують як закордонні (Г. Алмонд та С. Верба «The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations», О. Ісіар «Definition and management of international crises», П. Свенсон «Stability, Crisis and Breakdown» та ін.), так і вітчизняні (І. М. Клим «Політична криза: аналіз і технології врегулювання в сучасній Україні», В. М. Розумюк «Еволюція постбіполярного світу: проблеми та перспективи», М. Ф. Івашов «Виклики і загрози епохи глобалізації») автори.

Мета та завдання дослідження. Метою пропонованої статті є теоретичний огляд розуміння поняття кризи та антикризового управління. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання:

- дослідити концептуальні основи розуміння понять «криза» та «антикризове управління»;
- визначити основні характерні риси кризи як явища;
- проаналізувати основні міжнародні кризові ситуації в історичному контексті протягом ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Поняття «криза» увійшло в міжнародну політику як ситуація «Крім війни та миру» («Jenseits von Krieg und Frieden») в німецькій літературі – там, де є криза, немає жодної війни, але немає й жодного миру («ні війни, ні миру») [7]. Існують два загальних підходи до розуміння поняття кризи у світовій політиці: змістовний та процесуальний. Змістовний підхід пов'язаний зі змістом кожної кризи, проблеми. Прихильники цього підходу розглядають передусім визначення та наслідки кризи. Процедурний підхід пов'язаний з формування загальних теорій про кризи. Його мета – зосередитися на загальних характеристиках усіх видів криз без аналізу їхніх конкретних предметів або змісту [8].

Як зазначають британські дослідники Домінік Кокрем (Dominic Cockram) та Клаудія Ван Ден Хейвел (Claudia Van Den Heuvel), ключовими у цих підходах є такі визначення поняття «криза»: 1) *нестабільності* чи *зміни*; 2) *загрози*, що є визначальними чинниками кризи, коли вона виходить за рамки нормального і спричиняє нестабільність або зміни в організації чи системі та може становити загрозу для її майбутнього [5].

Підхід системного структурного функціоналізму американських політологів Сідні Верба (Sidney Verba) та Габрієл Алмонд (Gabriel Almond) дає змогу розглядати політичну кризу як процес, пов'язаний з викликами щодо існування та усталених зразків функціонування політичного режиму. Політична криза концептуалізується як порушення стабільного функціонування політичної системи, своєрідне відхилення в життєдіяльності суспільства загалом. Головною метою політичного процесу за таких умов стає збереження традиційних параметрів функціонування системи [3, с. 2].

Як зауважує турецький дослідник, професор Омар Гоксел Ісіар (Ömer Göksel İşıyar), кризи можуть іноді дозволити нормалізувати поточну або потенційно хаотичну ситуацію. Якщо раптовий розпад СРСР можна розглядати як хаотичну ситуацію через його руйнівні результати для балансу та/або порядку колишньої системи, то, на думку дослідника, також може бути правильним те, що асиметрично структурована Іракська криза 1991 року сформувала зручне середовище для нових ідей на шляху до будівництва нового світового порядку.

У міжнародних відносинах кожна криза може зробити державу переможцем або переможеним. У такому контексті кризову ситуацію можна розглядати як можливість отримати щось. Передусім для того, щоб мати змогу скористатися такою кризою, необхідно мати добре організовану програму антикризового управління. Прогнозування кризи є одним з головних етапів успішного управління. Окрім того, міжнародний актор повинен підготувати себе до майбутньої кризової ситуації, бути підготовленим до антикризового управління і навіть повинен намагатися усунути її. Проте необхідно завжди пам'ятати, що не

існує розробленого методу, щоб знищити процес формування кризи. В умовах кризи існує елемент невизначеності, який вимагає прийняття рішень на основі нечіткої картини ситуації [8].

Незважаючи на постійне використання, загальноприйнятого визначення поняття кризи не існує. Визначення цього поняття було проблемою протягом багатьох десятиліть, де йому надавали різні значення [5]. Нідерландський політик Ю. Розенталь (U. Rosenthal) зазначав: «Криза – це ситуація, позначена високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності». Автор у своєму визначенні наголосив на ситуації небезпеки та загрози. Такого ж погляду дотримуються й інші науковці [1].

Дослідницький центр кризових держав (Crisis States Research Centre) використовує розуміння кризової держави як держави, яка перебуває у стані сильного стресу, коли правлячі інститути зіштовхуються з серйозними розбіжностями і потенційно не в змозі управляти конфліктами та потрясіннями (існує небезпека розпаду держави). Це не обов'язкова умова, проте умова у певній точці часу: держава може досягти «кризового стану» і «видужати» або ж залишатися в умовах кризи протягом відносно тривалого періоду часу, або кризовий стан може «вирішитися» і зникнути. Такий процес може привести до утворення нових держав, війни і хаосу або до консолідації «старого режиму». Також можуть існувати конкретні «кризи» в рамках підсистем держави – економічна криза, криза охорони здоров'я, як ВІЛ/СНІД, криза громадського порядку, конституційна криза. Підсистемна криза може бути доволі важкою і/або затяжною, що спричинить узагальнений стан кризової держави. На противагу кризовій державі, існує поняття «стійкої держави», де установи зазвичай справляються з конфліктами, управляють піддержавними кризами [6].

Скотт Фланаган (Scott Flanagan), американський дослідник, наголошує, що коли він говорить про «системну кризу», то обмежує своє визначення тими проблемами, які загрожують конституції державного устрою. Автор вказує на виклики у системі як «позалегалі засоби протесту», такі як громадянська непоко́ра, страйки, вбивства, саботаж, безладдя і т. д. У такому контексті С. Фланаган погоджується із Еккартом Ціммерманом (Ekkart Zimmermann) і Леонардо Морліно (Leonardo Morlino), які вважають, що будь-який тип політичного насилля може постати проблемою, що може спричинити руйнування політичної системи. Навіть якщо застосовування політичного насильства у кризових ситуаціях можна виправдати, усе ж визнати його визначною особливістю кризи видається недоцільним [10].

У світовій політичній історії минулого століття було чотири хвили або низка важливих міжнародних криз (кінець XIX – XX ст.) за участю декількох важливих військових і дипломатичних зіткнень між світовими акторами, які постраждали під час цих міжнародних кризових періодів.

Перший з цих кризових періодів (1904–1914) відзначався певними політичними та військовими угодами між великими державами Європи. Своєрідний період відносно незбалансованої стабільності розпочався після 1904 р., останнього року у періоді (1870–1904) стабільності та дипломатичного

балансу, заснованого на перевазі Німеччини у Європі. Упродовж цього періоду існувала система контрастних альянсів, створених між Тевтонським (німецьким) і слов'яно-латинським блоками. Союзи намагалися активізувати використання спільних структур інтересів шляхом створення секретних пактів один проти одного. Між альянсами посилилася ще й колоніальна боротьба (наприклад, суперечності між Німеччиною та Францією через Марокко 1904–1911 рр., та австро-російська криза відносно Балкан 1908–1913 рр.).

Важкі відносини, які спостерігали перед тим, істотно вплинули на ці кризові явища, міжнародна система перебувала протягом певного періоду у стані між війною та миром. Важливі політичні дії деяких країн зробили серйозні технічні помилки, намагаючись вирішити кризу, оскільки вони не могли надати хорошу модель антикризового управління.

Друга хвиля міжнародної кризи відбулася в період між 1935–1939 рр. Аналітичні інтерпретації першого кризового періоду ще не були визначені до початку подій другої хвилі кризи. Незважаючи на те, що відбулося зростання в тенденції досягнення угоди до початку Другої світової війни, історичне тло того часу виглядало зовсім іншим. Не було жорсткої структури альянсу, незважаючи на відсутність між альянсами компромісу, ступінь гнучкості у системах була очевидно високою. Згідно зі стратегією примирення, Великобританія та Франція були відчутно відкриті для переговорів і угод. Кожну агресивну або широкомасштабну дію Третього рейху сприймали як прийнятну для іншої сторони для того, щоб зберегти мир. Іншими словами, вони намагалися чинити опір розв'язанню війни. Стратегію примирення розглядали того часу як найоптимальнішу для методу антикризового управління, проте вона також не запобігла війні. Можливо, це був найважливіший «накопичений досвід» – не повинно бути жодних поступок агресивній політиці могутніх держав, такому ставленню необхідно негайно чинити опір. Хоча союзники намагалися 1938 р. застосувати на практиці нову стратегію, війна все ж розпочалася 1939 р. Вивчення міжнародних відносин, які стають інтенсивнішими та систематичнішими після Другої світової, вказали на прямий зв'язок між великими міжнародними кризами та війнами, які з них випливають.

Третій кризовий період у міжнародній системі – період «холодної війни», що тривав з середини 1940-х до початку 1990-х років. «Керівники» кризи набули певний досвід із попередніх міжнародних криз і намагалися не повторювати ті ж помилки. Насамперед, вони уникали використання стратегії примирення, надавали великого значення прагненням не зробити систему альянсу надмірно жорсткою і завжди намагалися перетворити строгу структуру у вільну біполярну; система стала складішою. Відомі кризи, такі як Берлінська криза 1948 р., Корея 1950 р., Суец 1956 р., Ліван 1958 р., Конго 1960 р., Берлінська стіна 1961 р. і Карибська криза 1962 р., можна навести як приклади. Карибська криза могла стати причиною ядерної війни між двома «полюсами», та, на щастя, світ unikнув цієї загрози шляхом ефективних заходів.

Початкові події четвертої хвилі кризи у міжнародній системі з'явилися спочатку у Східній Німеччині, а потім – у Центральній та Східній Європі в

період між 1989–1990 рр. Розпад СРСР наприкінці 1991 р. спричинив міжнародну кризу. Кумулятивний ефект розпаду раптом спровокував багато інших мікрокриз у країнах по всьому СРСР. Головна причина цих криз – переважно локальні проблеми, відкладені під час «холодної війни». Ця ситуація зумовила такі кризи, як: іракська криза 1991–1992 рр., криза в Югославії 1992–1996 рр., криза в Косово 1999 р. і т. д. [8].

Аналізуючи сучасну міжнародну систему, можна констатувати, що вона постає унікальною у своїй історичній неповторності та надто традиційною з точки зору загальних принципів і закономірностей функціонування. Якщо попередні міжнародні системи утворювали і руйнували унаслідок великих спустошливих війн, то міжнародний порядок на початку XXI століття став логічним продовженням протистояння двох наддержав, яке лише умовно можна назвати війною. Сформована після Другої світової війни біполярна система поступово еволюціонувала від «жорсткої біполярності» другої половини 40–50-х років XX ст. до «м'якої біполярності» 70–80-х років, аж доки не припинила існування 1991 р. внаслідок самоліквідації одного з «полюсів». Крах СРСР означав остаточний занепад біполярної системи, проте на її уламках сформувався, швидше, новий світовий безлад, аніж новий світовий порядок.

Зникло «тяжіння» одного з силових полюсів й уся міжнародна система остаточно дестабілізувалася, тобто відбулася глибока та хаотична перебудова світової політики. Відповідно, міжнародна спільнота нині перебуває у стані транзиту, адже сама назва – «постбіполярна міжнародна система» – вказує лише на історію її походження, а не на особливу специфіку. Формування та становлення нового міжнародного порядку відбувається сьогодні, отож доволі важко однозначно визначити стійкі тренди світового розвитку. Сучасні міжнародні відносини характеризуються низкою суперечливих процесів з безпрецедентною динамікою, причому постійно з'являються і проявляють себе нові чинники невизначеності [4].

Кінець XX – початок XXI століття красномовно демонструє небезпечну невідповідність між глобальним масштабом проблем і обмеженими, зазвичай, національно-державними засобами їхнього вирішення. Докорінна зміна міжнародної ситуації супроводжувалася появою нових гострих проблем, що мають загальний характер і виходять далеко за межі національних кордонів. Серед найнебезпечніших зовнішніх викликів і загроз нової епохи учені вирізняють: різку активізацію міжнародного тероризму; зростання міжнародної злочинності, кіберзлочинність, контрабанду зброї, торгівлю людьми, піратство та ін.

Прикладами кризових ситуацій наприкінці XX – на початку XXI століття можуть слугувати революції в Центрально-Східній Європі, війна у Перській затоці, розпад СРСР, події в Югославії, події 11 вересня 2001 р. у США, війна в Афганістані, війна в Іраку, «Арабська весна» 2011 р. [2].

Мінливий характер кризи змусив акторів безпеки удосконалити їхню реакцію. Отже, міжнародний антикризовий менеджмент останніми роками зазнав змін у трьох вимірах. По-перше, розширився спектр завдань. Якщо

традиційні миротворчі операції спрямовані на стримування та скорочення військової ескалації, то сучасний антикризовий менеджмент націлений на соціальні, політичні та економічні перетворення з метою досягнення всеосяжного врегулювання конфлікту. Сьогодні завдання варіює від гуманітарної допомоги, фізичного захисту осіб до забезпечення верховенства закону та функціонування політичних інститутів, створення стабільних і самодостатніх соціальних та економічних структур.

По-друге, розширилися терміни антикризового управління, яке передбачає сьогодні початковий етап запобігання конфліктів, фактичне управління кризою, що охоплює гуманітарну інтервенцію, зміцнення та підтримання миру, та пост-конфліктне врегулювання. Антикризове управління ускладнюється необхідністю опрацьовувати перехід між різними фазами, які, крім того, часто частково збігаються.

По-третє, зросла кількість суб'єктів, що беруть участь (це частково пов'язано з розширеним спектром завдань). Самі ж актори з «кризового» регіону є втягнутими, їхня участь у вирішенні конфліктів – ключова для забезпечення його стійкості, на додаток до місцевої влади та управління. Це стосується політичних, релігійних, етнічних та інших соціальних груп, а також ЗМІ, ополченців, приватного сектору, організованої злочинності та відповідних сил з сусідніх регіонів.

У зв'язку з цим розширенням завдань, термінів і акторів, а також активізації взаємодії суб'єктів і завдань, значно зросла складність антикризового управління. Внутрішня та зовнішня координація усіх доступних інструментів і акторів, їхнє своєчасне та належне розгортання на різних етапах конфлікту, а також уточнення загальних цілей місії мають першочергове значення для забезпечення успішного реагування на кризу. Іншими словами, необхідна загальна, багатовимірна стратегія, яка координує широкий спектр міжнародних заходів у відповідь на кризи [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, під кризою розуміють стадію загострення конфлікту, різке, раптове погіршення конфліктних відносин. Однак ситуація може розвиватися й у зворотному напрямі: не від конфлікту через його загострення – до кризи, а від загострення кризи – до розв'язування конфліктів.

У міжнародно-політичній науці під кризою розуміють національну і міжнародну ситуацію, за якої існує загроза для першочергових цінностей, інтересів або цілей актора. Ключова проблема кризи – сприйняття. Отож криза – це не тільки ситуація, яка докорінно відрізняється від звичайних подій, а й сприйняття подій як серйозної загрози національним інтересам і цінностям (погрози, яка виникає несподівано за дефіциту часу для прийняття відповідних дій) особами, що приймають рішення у сфері безпеки. Так само як і конфлікти, кризи в міжнародних відносинах неминучі; вони вимагають управління та врегулювання, а враховуючи можливість їхнього загострення та переростання у збройні зіткнення – активних заходів для їхнього попередження або уникнення шляхом використання національних і міжнародних інститутів.

Криза пов'язана з фактором часу: події під час кризи стрімко розвиваються (порівняно з їхнім звичним плином), а інститути та політики не готові до цього; криза характеризується інтенсивністю, ущільненням, напруженістю подій, що відбуваються, в результаті чого ускладнено швидке розуміння їхньої суті. Важливою рисою кризи є формування сприйняття подій, що супроводжують її, політичним класом, особами, що приймають рішення, населенням. Іншими словами, криза завжди має суб'єктивну сторону (її вважають загрозою), яка може навіть стати головною стороною її розвитку. Окрім того, криза часто (хоча не завжди) супроводжується жорстокістю, насильством, жертвами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бредкіна І. К. Сучасні підходи до визначення поняття «криза» [Електронний ресурс] / І. К. Бредкіна, Ю. А. Сімех. – Режим доступу : <http://www.confcontact.com/2009new/3-brenkina.php>.
2. Івашов М. Ф. Виклики і загрози епохи глобалізації [Електронний ресурс] / М. Ф. Івашов. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npchdu_2012_186_174_18.pdf.
3. Клим І. М. Політична криза: аналіз і технології врегулювання в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ігор Михайлович Клим. – Львів, 2013. – 20 с.
4. Розумюк В. М. Еволюція постбіполярного світу: проблеми та перспектив [Електронний ресурс] / В. М. Розумюк. – Режим доступу : <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/p05/ar299314.pdf>.
5. Cockram D. Crisis Management – What is it and how is it delivered? [Eelectronic resource] / D. Cockram, C. Van Den Heuvel. – Available at : <http://www.bcifiles.com/CrisisManagementMarch2012.pdf>.
6. Crisis, Fragile and Failed States Definitions used by the CSRC [Eelectronic resource]. – Available at : <http://www.lse.ac.uk/internationalDevelopment/research/crisisStates/download/drc/FailedState.pdf>.
7. Houben M. International Crisis Management: The Approach of European States [Eelectronic resource] / M. Houben. – Available at : http://books.google.com.ua/books/about/International_Crisis_Management.html?id=Uhr1U0aqn8sC&redir_esc=y.
8. Isyar Ö. G. Definition and management of international crises [Eelectronic resource] / Ö. G. Isyar. – Available at : <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/OmerIsyar.pdf>.
9. Moiling C. Comprehensive approaches to international crisis management [Eelectronic resource] / C. Moiling. – Available at : <http://www.css.ethz.ch/publications/pdfs/CSS-Analyses-42.pdf>.
10. Svensson P. Stability, Crisis and Breakdown [Eelectronic resource] / P. Svensson. – Available at : https://tidsskrift.dk/index.php/scandinavian_political_studies/article/view/12931/24659.

Стаття надійшла до редколегії 21.04.2015

Прийнята до друку 15.05.2015

CRISIS SPECIFICITY IN THE ENVIRONMENT OF INTERNATIONAL INTERACTIONS OF XX – FIRST QUARTER OF XXI C.

Christina Yuskiv

Lviv Polytechnic National University,
12, S. Bandera Str., Lviv, Ukraine, 79013,
e-mail: tuno4ka@gmail.com

International crises are dangerous episodes that can be destabilizing not only to the actors directly involved but also to the entire international system. Crises can present overwhelming challenges to established institutions and change forever the distribution of power. It is suggested that the stability of a

political regime is demonstrated by its ability to avoid transformation as well as breakdown at times of crisis when the continuity of the regime's identifying characteristics is threatened.

The concept of «crisis» is rather vague and diffuse. This is not only the case in the public debate, but also in the political science literature. Despite its frequent use, no collectively accepted definition of a crisis exists. How to define the word crisis has been a problem for decades.

The basic aims of this study are to present different views on international crises, to gain an understanding of the strengths and weaknesses of the literature on crisis definitions, and to develop an agenda for future research on international crisis management. In addition, we examined and compared several prominent 20th century international crisis waves in historical context by means of a wide range of general and special scientific methods.

International crisis management has undergone a significant transformation in recent years. Its expansion in terms of tasks and timelines and the increasing number of actors involved have made effective coordination of activities and instruments an urgent priority.

Key words: crisis; international crisis; foreign policy; crisis wave; crisis management.